

DEĞİNİ

Dijital Platformlar ve Belgesel Sinema

Ladin KARŞANBAŞ*

Yaşama dair gerçeklik bilgisi sunan belgesel sinemanın kimi örneklerinde kurmaca özellikler barındırması tartışılan bir durumdur. Bu tartışmaların merkezinde ele alınan temanın topluma, toplumsal olaylara, dönemine, dönemin insanına dair sunduğu gerçeklik bilgisinin manipüle edilip edilmediği yer alır. Yanı sıra, dijitalleşmenin sonuçlarından biri olarak izleme alışkanlıklarındaki dönüşümün de belgesel sinema açısından tartışmaya açılmasında yarar var.

Abonelik yöntemiyle isteğe bağlı izleme platformu olan (SVOD) dijital platformlar, izleyici politikaları doğrultusunda ürettikleri belgesel içerikleriyle “ürün” kataloglarını zenginleştirmek, belgesel izleyicilerini de kazanmak istemektedir. Genel olarak bu platformlarda yer verilen belgesel filmlerin “toplumsal” niteliklerinin aşındığı; “kurmaca” film izleyicisinin beklenti ve alışkanlıklarına göre biçimlendirildiği görülmektedir.

Dijital platformlar ticari stratejilerini platforma daha çok üye çekmek için içerikleri “popülerleştirme” ve “popüler içerik üretme” üzerine kurmuştur. Bu durum, tür ayrımı gözetilmeksizin, içeriklerin “ilgi çekicilik”, “sıradışılık”, “sürükleyicilik” niteliklerine sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Daha çok kurmaca türüne ait olan bu nitelikler kurmaca türde sorun yaratmazken, belgesel türün en belirgin nitelikleri ile çelişki yaratmaktadır. Bir belgeselin yalnızca ilgi çekici veya sıra-dışı olması tek başına yeterli olmayacaktır. Belgesel filmler konusunu gerçek kişilerden ve gerçekte olmuş olaylardan alır; bu yüzden izleyici tarafından gerçek gibi algılanır ve bu algı belgesel türüne gerçekçiliğin gücünü verir (Çöm, 2019, s.1). Son yıllarda belgesel sinema - kurmaca sinema yaklaşması “melezleşme”, “sınırların buharlaşması” gibi kavramsallaştırılırken savunulmaktadır da. Günümüzde kurmaca kod ve konvansiyonların yoğun olarak kullanıldığı belgesellerin sayısı artmıştır. Daha önemlisi, çoğu belgesel filmde öznel ve manipülatif yanlar gizlenmeyip, aksine açığa

---

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema, ladinkarsanbas@gmail.com

çıkarılmaktadır. Dai Vaughan'un belirttiği gibi, yakın zamanda belgesel ve kurmaca dilleri arasındaki boşluğun giderek daraldığının görülmesi (1999: 64 akt. Özdem, 2012: 15), belgesel sinemada kurmaca unsurların çoğalması ve bu unsurların izleyiciden gizlenmeye çalışılmaması, belgesel sinemada gerçeklik ve nesnellik iddialarından vazgeçiş olarak da değerlendirilebilir. (Özdem, 2012: 287). Kuşkusuz kurmaca sinemaya özgü unsurlar belgesel filmlerin görselliğini zenginleştirebilir ancak belgesel filmlerin toplumsallıktan, toplumsal hafızanın oluşturulmasından, kolektiflikten uzaklaşmasına, popülerleşmesine, bireyselliğe yönelmesine yol açmaktadır.

Belgesel Sinema ve Gerçeklik İlişkisi

Bill Nichols, belgesel ve kurmaca sinemada gerçekliğin işleniş biçimi bağlamında *scopophilia* ve *epistephilia* kavramlarını kullanarak bir ayırım yapmaktadır. Nichols'a göre kurmaca sinema gerçekliği *scopophilia* olarak tanımlanan, bakma kaynaklı bir haz ile kendini uyumlu hale getirirken, belgesel sinema ise gerçekliği ise *epistephilia* olarak tanımlanan bilme kaynaklı bir haz ile kendisini uyumlu hale getirmektedir (1991: 178 akt. Özdem, 2012:129). Belgesel sinemanın enformatik kullanımlarını ve kurmaca sinemanın izleyici popülaritesini göz önünde bulundurulduğunda bu ayırım mantıklı görünmektedir. Ancak son dönem belgeseller düşünüldüğünde, sinema teknolojilerindeki gelişmelerin ve kurmaca film yapım stratejilerinin yoğun kullanımlarının etkisiyle, özellikle sinema salonlarında gösterimi ve geniş bir izleyici kitlesini hedef alan belgesellerin, bilme kaynaklı haz kadar, bakma kaynaklı hazla da kendilerini uyumlu hale getirmeyi amaçladıkları görülmektedir (Özdem, 2012). Bakma kaynaklı bu 'haz' belgesel sinemanın dijital platformlarda ele alınmış biçimi ile doğrudan ilişkilidir. Dijital platformlar, belgeselin bir toplumsal gündemi temsil etme amacından ziyade izleyicinin bireysel olarak duyularına hitap etmek üzere içerik oluşturmaktadır. Bu bağlamda, belgesel sinemanın popüler kültürün bir enstrümanı olarak ele alınması, belgeselin 'toplumsal ve gerçek' olma niteliğini ortadan kaldırma tehlikesi taşımakla kalmayıp belgesel filmlerin popüler kültür ürünü olarak üretilmesine sebep olmaktadır.

Bu bağlamda Netflix'in 'gündem'de yer alan belgeselleri gözden geçirildiğinde çoğunlukla toplumsal niteliği zayıf kalan, bireysel hazlara yönelik veya küresel düzeyde popüler olan kişilerin bireysel düzlemde yüceltiği içeriklere rastlanılmaktadır. Netflix'te 2022 yılının ilk yarısında en popüler olan belgeseller *Jennifer Lopez*, *Michael Jordan The Last Dance*, *Tinder Avcısı*, *Hazzın İlkeleri*, *Uyuşturucu Baronları*, *Take Your Pills* adlı filmlerdir. Bu belgesellerin tamamı Netflix'in 'orijinal' yapımı olup içeriklerinin ortak

noktalarının ortaya konulması belgesel sinemanın gerçeklik ile ilişkisinin dönüşümü bağlamında önemlidir. *Jennifer Lopez* ve *Michael Jordan* belgesellerinde ‘gerçeklik’ ile ilişkinin gerçek kişiler üzerinden kurulmaktadır. Ancak gözetilmesi gereken gerçeklik, belgesele konu olan kişilerin dönemin, dönemin kültürünün ve dönemin toplumunun gerçekliğine ne derece yansıtılabildiği ile ilgilidir.

Belgesel Sinema ve Toplumsal Hafıza

Belgeselin önemli niteliklerinden biri de izlemeyi tanıklık deneyimine dönüştürmesidir. Tanıklık, izleyene ahlaki bir sorumluluk duygusu da verir. Kurmaca filmde (klasik anlatıyla oluşturulan) seyirci, izlediğine yönelik rahatsız edici bir yüzleşme içinde değildir; bakma hazzı, nesneleştirilen figürler aracılığıyla. Belgesel ise izleyicide seyir hazzının sorumlulukla ilgili boyutunun ihmal edilmesinde gördüğü eksikliği onları tanıklığa çağırarak kapatmaktadır. Kısaca belgesel tanık edici yönüyle izleyene mükellefiyet duygusu getirmektedir. Belgeselin bellek ile ilişkisi de bu sorumluluk temeline dayanmaktadır. Belgesel kaydedici ve geçmişe ait olayları konu edici nitelikleriyle bir hafıza mekânı oluşturmaktadır (Susam, 2015: 3).

Belgesel sinema bir hafıza mekânı olarak topluma ve toplumsal niteliklere ışık tutan bir sinema aracıdır. Bu anlamda kolektif bir eserdir. Ancak dijital platformlarda karşımıza çıkan yeni belgesel sinema ürünlerinde kolektif hafızanın yok sayıldığı, aksine küresel düzeyde popüler olan kişilerin biyografik belgesellerinin yapıldığı gözlemlenmektedir. Dijital platformlarda popüler kültürün bir enstrümanı olarak kolektif hafıza yerine bireyselliği benimseyen belgesel filmler küresel düzeyde «gündem» olmaktadır. En çok izlenen belgesel filmler incelendiğinde izleyicilerin tercihlerindeki dönüşüm de gözler önüne serilecektir. Dijital çağda benimsenmekte olan yeni belgesel sinema anlayışı, içeriğin toplumsal hafıza ürünü olarak üretimi ve toplumsal bir miras ürünü olmasından öte ticari bir popüler kültür ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle belgesel sinemanın toplumsal hafızayı inşa etme potansiyeli zayıflamaktadır.

Netflix’ten en çok izlenen içerikler biyografik belgeseller, bilimsel belgeseller, suç belgeselleri ve sosyo-kültürel belgesellerdir. En çok izlenen ‘bilimsel belgeseller’ *Take Your Pills* ve *Psikedelik Maceralar*’dır. *Take Your Pills* *adderall*, *concerta*, *ritalin* gibi farklı isimlerle hayatımıza giren bilişsel performans artırıcı ilaçları ve bu ilaçların sağlıklı insanlar tarafından kötüye kullanımının yarattığı sorunları ele almaktadır. Belgeselde amfetamin ve metamfetaminlerin beyinde yarattığı değişiklikler pek çok sinirbilimci tarafından detaylı olarak anlatılmaktadır (Nöroblog, 2022). Belgeselde bilimsel bilgi verilirken bahsi geçen

ilaçların bir uyarıcı olarak “olumlu” özellikleri anlatılarak izleyicide etki oluşturabilecek bir söylem söz konusudur. Bu etik dışı yaklaşım, uyarıcı maddeleri özendirilen bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür içeriklerin araştırılması ve izleyici düzeyinde etkilerinin ortaya konulması önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Psikedelik Maceralar belgeseli ise Nick Offerman, Sting, Sarah Silverman, Adam Scott gibi ünlülerin uyuşturucu maddeler ile geçirdiği maceraları konu edinmektedir. Farklı animasyonlarla görsel dünyası zenginleştirilen bu içerik ‘sosyo-kültürel’ ve ‘bilimsel’ olarak kategorilendirildiği için izleyicilere faydalı bir içerik sunulduğu izlenimi yaratmaktadır. Oysa filmde yer alan bu popüler sanatçıların söylemleri incelendiğinde farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Örneğin Sting “Kötü bile olsa herkesin hayatında bu deneyimi yaşaması gerektiğini” ifade etmektedir. Günümüzde ‘akıl önderi’ sayılabilecek popüler kültüre özgü karakterlerin ‘bilimsel’ nitelikte bir belgeseldeki bu sözleri (dolayısıyla filmin söylemi) toplumu etkileme rolüne sahiptir.

Belgesel sinema, diğer sinema türlerinden daha fazla sorumluluk bilinciyle ele alınması gereken bir türdür. Gelişkin bir temsil sistemi olarak sinema, egemen düzence biçimlenmiş olan bilinçdışının, görme biçimlerini ve bakmadaki hazzı inşa ediş yollarına ilişkin soruları ortaya koyar (Cinerituel, 2022). Sinemaya özgü olan bu ‘hazcılığın’ belgesel sinemaya aktarımı dijital platformlar ile yükselişe geçmiştir. Dijital platformlar sinemaya ve belgesel sinemaya özgü en önemli nitelikleri ticari hedefler doğrultusunda ikinci plana atabilmektedir. Bu durum ise “gerçeklik bilgisi”nin izleyicilere aktarılması ve toplumsal hafızanın kurulmasında belgesel sinemanın işlevinin ortadan kalkması risklerini oluşturmaktadır.

Belgesel sinema içerik itibariyle bilimsel, sonuçları itibariyle toplumsal bir türdür. Sinematografik olarak kurmacanın nimetlerinden de faydalanabilir. Tüm bu unsurlar belgesel sinemayı biçimsel olarak dönüştürse de içerik anlamında bir devrim niteliği taşımaz. Eğer böyle bir devrimden söz edilecekse, belgesel sinemanın temel amaçlarını tekrar göz önünde bulundurmak gerekir. Belgesel sinemanın gerçeği yansıtma, bilgilendirme, sorgulama, toplumsal bellek oluşturma gibi kendine içkin amaçları vardır. Netflix’in orijinal yapımı ve gündemde olan belgesel örnekleri incelendiğinde belgesel sinemanın bu amaçlarından uzaklaştığı görülmektedir. ‘Bilimsel’ olarak ifade edilen türdeki belgesellerin çoğu cinsel hazlar, madde kullanımı, popüler kültürün ortaya çıkardığı kişiler, suç çeteleri vb. ile ilgilidir. Üstelik bu içeriklerin tanıtım materyallerinde, sinopsislerinde ve fragmanlarında belgesel sinemanın ‘gerçeklik’ ile bağını sorgulatacak nitelikte bilgilere yer verilmektedir. Küresel

çapta çoğu toplumda suç sayılabilecek bu konular söz konusu tanıtım materyallerinde normalleştirilmekte ve kozmetik bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Kozmetik bakış açısı ile ele alınmasının sebebi her ne kadar bu içeriklere daha çok izleyici çekmek ve dikkati üzerine toplamak olsa da, izleyicinin ‘gerçeklik’ ile bağıni koparmaması adına sorumlulukla yaklaşılması gereken bir durumdur. ‘Gerçek yaşam hikayeleri’ olarak kategorilendirilen belgesellerde toplumsal bir izlek beklentisinin aksine birey hikayelerine odaklanılmakta, tema dönem veya toplumla ilişkilendirilmektedir.

Netflix ve benzeri küresel dijital platformların, üye kazanma odaklı içerik üretimi anlayışı, belgesel sinemanın toplumsal hafıza ve gerçeklik bağlamındaki rolünü göz ardı etmekte, belgesel sinemayı popüler kültürün bir enstrümanı olarak dönüştürmekte ve belgesel sinemanın toplumu sorgulayan, düşündüren, dönüştüren yapısının tersine toplumsal değişimde “olumsuz” bir role sahip olmasına yol açmaktadır. Günümüzde izleme alışkanlıklarının her geçen gün dijital platformlara kaymakta olduğu varsayımıyla baktığımızda, belgesel sinema ve belgesel dizilerin içerik bağlamında dönüşümünün bireyleri ve dolayısıyla toplumları etkileme düzeyi de sonuçları ile birlikte ortaya konulması gereken bir ‘gerçeklik’ olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Özdem, Ö. M. (2012). “Dijital İletişim Çağında Belgesel Sinema: Gerçekliğin Yeniden İnşası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çöm, Ş. (2019). “Belgesel Sinemada Sinematografi Ve Gerçekçilik İlişkisi Suha Arın Belgeselleri Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

Netflix Türkiye (2022). Belgeseller. (Çevrimiçi). <https://www.netflix.com/browse/genre/6839>
Erişim tarihi: 13 Haziran 22

Mulvey, L. (2018). “Görsel Haz ve Anlatı Sineması”. (N. Abisel, Çev.). *Cinerituel* (Çevrimiçi). <https://www.cinerituel.com/gorsel-haz-ve-anlati-sinemasi-laura-mulvey/> Erişim tarihi: 03 Haziran 22.

Arpat, O. (2018). “Bir Sinirbilim Belgeseli: Take Your Pills”, *NöroBlog* (Çevrimiçi), <https://noroblog.net/2018/04/20/bir-sinirbilim-belgeseli-take-your-pills/> Erişim tarihi: 17 Mayıs 22.